

ONA TILI DARSLARIDA MATN BILAN ISHLASH OID QARASHLAR

(5-sinf ona tili darsligi misolida)

Alavutdinova Nodira G‘aniyevna,

O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti

Suyunova Negina Sherzod qizi,

O‘zbekiston Milliy universiteti 4-kurs talabasi

E-mail: niginasuyunova4@gmail.com

Annotatsiya: maqola orqali umumiy o‘rta ta’lim maktablarida matnlar bilan ishlashga doir bir nechta metodlarni ishlab chiqdik. Bundan tashqari aynan 5-sinf ona tili darsligida berilgan matn orqali umumiy tushunchalarni izohladik.

Kalit so‘zlar: PISA testi, matn, ko‘nikma, interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar.

Аннотация: благодаря данной статье мы разработали несколько методик работы с текстами в общеобразовательных школах. Кроме того, мы объяснили общие понятия через текст, приведенный в учебнике родного языка для 5-го класса.

Ключевые слова: тест PISA, текст, навыки, интерактивные методы, современные технологии.

Abstract: through this article, we developed several methods for working with texts in general secondary schools. In addition, we explained the general concepts through the text given in the 5th grade native language textbook.

Key words: PISA test, text, skills, interactive methods, modern technologies.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar ta’lim tizimida ham o‘z aksini topyapti. Ma’lumki, 2022- yilda O‘zbekiston Xalqaro o‘quvchilarni baholash dasturida (Program for International Student Assessment, PISA) ishtirok etdi.

PISA(inglizcha - *Programme for International Student Assessment*) – turli davlatlarda 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligini (o‘qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholovchi dastur. Bu dastur 3 yilda bir marotaba o‘tkaziladi. PISA testlari 5 ta yo‘nalish bo‘yicha o‘tkaziladi: o‘qish, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiiy fanlar, hamkorlikda muammolarni hal qilish va moliyaviy savodxonlik yo‘nalishlari. O‘zbekiston 2021-yilda uch yo‘nalish: o‘qish, matematik savodxonlik va tabiiy-ilmiiy fanlar yo‘nalishlari bo‘yicha testlarda qatnashishdi. PISA xalqaro baholash dasturida ishtirok etish ta’lim sifatini oshirish bilan birga o‘quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi. Mazkur dastur talablariga mos ravishda o‘quvchilar ona tili darslari davomida matn bilan ishlash jarayoni o‘quvchilar faolligini oshirishga xizmat qiladi, metodlardan foydalanish qo‘yilgan maqsadga yetishishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilgan

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

mashg‘ulotlar o‘quvchilar egallashi zarur bo‘lgan pedagogik bilimlarini o‘zlari mustaqil ravishda izlaydilar, tadqiq qiladilar, matnni tahlil qilishiga, tahlil asosida esa mustaqil xulosalar chiqarishga qaratilgan. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday dars jarayonida o‘quvchi asosiy figuraga aylanadi.

Ona tili darslari jarayonida matn bilan ishlash maktab o‘quvchilarida bir qator qiyinchilik yoki tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2020-yil N.Mahmudov, A. Sobirov, Sh. Sattorov, Sh. Toshmirzayeva, D. Mannopova tomonida yaratilgan 5-sinf ona tili darsligi 136 ta darsni qamrab olgan. Darslik mundarijasidan o‘rin olgan dars mavzularining 16tasi “Matn va lug‘at bilan ishlash” deb nomlanadi. Bundan tashqari boshqa mavzularda “Matnni diqqat bilan o‘qing va unga munosabat bildiring” kabi topshiriqlar berilgan. Ona tilidan tuzilgan dasturlar ham, darsliklar ham o‘quvchining matn yaratish malakasini shakllantirish va takomillashtirishga yo‘naltirilgan. Bunday holatlarda mavzu doirasi va matnni uzviy bog‘lagan holda darsni tashkil qilish maqsadga muvofiq. Masalan, 5-sinf ona tili darsligidagi 14-darsda (24-sahifadagi) berilgan matn yuzasidan quyidagi tahlil va tavsiyalarni berish mumkin. Dastur bo‘yicha grammatik mavzu “Undosh tovushlar”.¹ Ma’lumki, grammatik mavzu o‘quvchining mantiqiy fikrlashi, avvaldan to‘plangan bilimlarni pog‘onali tarzda rivojlantirib yoki kengaytirib borishga xizmat qiladi. Aynan mana shu jarayonda nazariya va amaliyot birligi amalga oshiriladi. O‘quvchi olingan grammatik bilimlarni amaliyotda qo‘llash malakasini takomillashtirish ustida ishlaydi. Mazkur jarayonda darslik mualliflari matn bilan ishlashga urg‘u berishgan. Matn bilan ishlash uchun tasviriy matn berilgan. Bunday matn tinglovchiga noma’lum bo‘lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo‘ladi. Tasviriy matnda ham monologik nutq ko‘rinishi yetakchilik qiladi. Partonimik tasvir bunday matnning eng xarakterli xususiyati hisoblanadi. Ya’ni, tasvirlanayotgan obyektning dastlab, birlamchi xususiyati tilga olinadi. Keyin unga aloqador xususiyatlar va qismlardan so‘z yuritiladi. Matn bilan ishlash “Matnni diqqat bilan o‘qing” topshirig‘i asosida boshlanadi. Mazkur matn avvalo o‘quvchilar tomonidan ifodali o‘qib eshittiriladi. Bu usul orqali:

¹ 5-sinf ona tili darslik.,T-2020

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

1. Tinglab tushunish ko‘nikmasi shakllanadi.

2. Undoslarning talaffuzi va yozma shakli o‘rtasidagi farqli jihatlari kuzatib boriladi.

Tinglab tushunish ko‘nikmasi orqali tovushlarning talaffuzi (og‘zaki nutq) va ularing yozuvdagi shakli (yozma nutq) o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlarni kuzatish bilan birga matn orqali berilgan axborotni qabul qilishlari ya’ni tushunishlari zarur.

Matnga alohida to‘xtaladigan bo‘lsak, boshqa darsdagi matnlardan farqli o‘laroq matn sarlavhasiz berilgan. Buning asosiy sababi o‘quvchi matnni o‘qib tushunishi bilan birga matndagi ma’lumotlardan foydalanib, fikrlarini umumlashtirgan holda unga o‘zi nom berishi kerak. Bu usul avvalo, o‘quvchiga ma’lumotni tahlil qilib, unga mos sarlavha topishga o‘rgatadi. Berilgan matnni qisqa ifodalashga, fikrni ixcham bayon etishga o‘rgatadi. Shuningdek, o‘quvchida matn qanchalik taassurot qoldirganini kuzatamiz, uning ma’lumotlarni to‘plash va saralash orqali mantiqiy to‘g‘ri xulosa chiqara olish ko‘nikmalarini kuzatish mumkin. Berilgan matn tasviriy matn turiga xos bo‘lib, unda Toshkentda usta Shirin loyihasi va g‘oyasi asosida qurilgan Toshkent kuranti haqida ma’lumot berilgan. Matning so‘ngida o‘quvchilarga noma’lum so‘zlarning (ular aslida me’morchilikka oid terminlar) izohi alohida qayd etilgan bo‘lib, o‘quvchilarning keng qamrovli axborotni yaxshi tushunishi uchun xizmat qiladi. Aynan bu ma’lumotdan keyingi darslarda izohli lug‘at bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirish uchun ham foydalanish mumkin. Berilgan topshiriqlardagi ilk vazifa matnga sarlavha qo‘yish orqali ma’lumotlarni mustahkamlashdir. Shu sahifada yana quyidagi topshiriqlarini ham ko‘rishimiz mumkin:

2. Toshkent kuranti Toshkentning ramzi hisoblanadi. Shaharning boshqa ramzlarini sanang. Bu topshiriqni biroz tahrirlagan holda viloyatlarga mos qilib aynan o‘zlarining shahar yoki tumanidagi tarixiy obidalarni ham sanashni tavsiya qilamiz. Masalan, Shahrisabzdagi obidalarni sanang; Namangan viloyatida e’tiborga sazovoz qanday inshootlarni bilasiz kabi topshiriqlar berilishi ham mumkin. Chunki hamma o‘quvchi ham Toshkentga kelmagan bo‘lishi yoki undagi obidalar haqida ma’lumotga ega bo‘lmashligi mumkin. Bu esa o‘quvchini bu mashqqa e’tibor bermay mavzuni o‘zlashtirilmaslik va jarayonning faol ishtirokchisiga aylanmay qolishiga olib keladi. Bu esa bugungi kunda DTS va Milliy o‘quv dasturi talablarini bajarishga monelik qiladi.² Shu sababdan o‘quvchilardan aynan o‘z hududiga oid ma’lumotlar so‘ralsa,

² 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-sonli farmoni va uning 1-ilovasi

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

ular bilan bog‘liq topshiriqlar berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Agar zarurat tug‘ilsa o‘qituvchi aynan Toshkent haqida o‘zi bilgan va o‘quvchilari uchun qiziq, yangi ma‘lumotlarni aytib o‘tishi joiz.

3. Ajratilgan so‘zlardagi undosh tovushlar talaffuziga diqqat qiling. O‘pkadan chiqayotgan havo og‘iz bo‘shlig‘ining qayerida to‘siqqa uchrayotganiga e‘tibor bering.

Topshiriq orqali o‘quvchilar matnga alohida e‘tibor bilan yondashishlari va undagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni tahlil qilishlari kerak. Bu topshiriq orqali o‘quvchilarning grammatik bilimlari mustahkamlanadi. Ya‘ni quyi sinflardan boshlab har sinf kesimida (konussimon spiral) kengaytirib borilgan undosh tovushlarga oid bilimlarni qay darajada ekanligini ko‘rishimiz mumkin: a) talaffuz va yozuv o‘rtasidagi munosabatni qay darajada anglaganlarini ko‘ramiz; b) xatolarini to‘g‘irlaymiz, xatolar ustida ishlanadi. Matnda quyidagi so‘zlar ajratib ko‘rsatilgan: *quyoshga, yodgorlik, shahar markazida, Toshkent, xiyobonida*. Berilgan so‘zlardagi undoshlarning talaffuzi va yozilish qoidalari xususida alohida to‘xtalish zarur. Ayrim o‘quvchilar *Toshkent* so‘zini *Toshken, Toshkend* tarzida; *xiyobonida* so‘zini *hiyobonida*; *quyoshga* so‘zini *quyoshka* kabi tarzida yozishlari yoki talaffuz qilishlari mumkin. (1-jadval) Bu bilan biz jarangli va jarangsiz undoshlarning so‘z oxirida qo‘llanishi, o‘zakka qo‘shimcha qo‘shilganda asos tarkibida bo‘ladigan o‘zgarishlarga ularning e‘tiborini qaratamiz. Yozuvda yo‘l qo‘yiladigan xatolarning oldini olamiz.

T\r	To‘g‘ri	Noto‘g‘ri
1.	Toshkent	Toshken, Toshkend
2.	Xiyobonida	Hiyobonida
3.	Yodgorlik	Yotgorlik, yodgorlig
4.	Shahar markazida	Shaxar markazida
5.	Quyoshga	Quyoshka

Bundan tashqari aynan mana shu darslikning 162-sahifasidagi 116-darsga berilgan matn xabar mazmunli matnga kiradi. Ya‘ni biror voqea-hodisa haqida xabar berish maqsadida tuzilgan yoki havola qilingan matn informativ matn hisoblanadi. Badiiy matnda informativlik o‘ziga xos tarzda bo‘ladi. Oddiy xabardan farq qiladi. Estetik maqsad yuklangan bo‘ladi. Matnda “Ajratilgan so‘zlar ma‘nosini “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dan topib, yozing” topshirig‘i berilgan. Bu usul orqali o‘quvchilar lug‘at va uning turlariga yuzlanishishadi. Aynan izohli lug‘at orqali o‘zlariga notanish bo‘lgan so‘zlar ustida ishlaydi, ularning ma‘nolarini bilib oladi. (2-jadval)

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

T\r	Ajratilgan so‘zlar	Izohli lug‘atdagi ma‘nosi
1.	Taxallus	biror ijodkor (<u>shoir</u> , <u>yozuvchi</u> , <u>olim</u> va shu kabi) yoki siyosiy arbobining o‘zi uchun tanlab olgan ikkinchi nomi
2.	Timsol	tushuntirish uchun yoki asos, dalil, isbot sifatida keltirilgan ayrim namuna; misol
3.	Mavhum	aql bilan fikr-lash orqali tasavvur etiladigan abstrakt
4.	Afsonaviy	faqat afsonalarda mavjud bo‘lgan, olamda yo‘q, xayoliy.

Dars jarayonida shu kabi topshiriqlarga duch kelamiz. Bunday matnlar bilan ishlashda asosan interfaol metodlarni qo‘llash maqsadga muvofiq. Bu esa o‘qituvchidan pedagogik mahorat talab qiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu jarayonda o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga, kerakli ko‘nikma va malakalarni egallashlariga, albatta, nutq o‘stirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Ona tili darslarida “matn bilan o‘qitish texnologiyasi” orqali ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirib borish mumkin. Matnlar orqali berilayotgan topshiriqlar faqatgina usha matnga tegishligina bo‘lib qolmay, balki berilayotgan mavzuning umumiy mohiyatini ham ochib berishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o‘quvchi nafaqat matn bilan ishlaydi, aksincha berilayotgan topshiriqlar orqali avval egallagan bilimlarini ham mustahkamlashga muvofaq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 5-sinf ona tili darslik., G‘afur G‘ulom nashriyoti, T-2020
2. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-sonli farmoni va uning 1-ilovasi
3. Ona tili o‘qitish metodikasi., A.G‘ulomov, M. Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Alavutdinova, V.Karimova, T-2020
4. Ona tili o‘qitish metodikasi., X.Xaitov, B-2022